

University of Tehran

The Foundations of Action in Mulla Sadra's Philosophy and Deci and Ryan's Self-Determination Theory

Mohammad Sadegh Yousofvand¹ | Forough Rahimpour² | Mahdi Ganjvar³
 | Ahmad Shahgoli⁴ | Mohammad Sadegh Shojaei⁵

1. PhD Student, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: m.s.yousofvand@gmail.com

2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: f.rahimpour@ltr.ui.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran. Email: m.ganjvar@ltr.ui.ac.ir

4. Associate Professor, Department of Kalam, Iranian Institute of Philosophy, Tehran, Iran. Email: shahgoliahamd@gmail.com

5. Assistant Professor, Department of Al-Mustafa International University, Institute for Humanities, Qom, Iran. Email: psyalmustafa@gmail.com

Abstract

Human behavior, along with the processes involved in its formation, guidance, regulation, and transformation, has long been a central concern across multiple scientific disciplines. Despite extensive scholarship in both philosophy and psychology, systematic comparisons between the philosophical account of the foundations of action in Mullā Ṣadrā's thought and the psychological framework of Self-Determination Theory proposed by Deci and Ryan remain scarce. This study seeks to identify points of convergence and divergence between these two approaches and to explore their implications for psychology and education. Mullā Ṣadrā examines the foundations of action within the framework of philosophical anthropology, analyzing human behavior through metaphysical principles. In his philosophy, the foundations of action are articulated as a hierarchy of psychic faculties—ranging from perception to the active faculty—with particular emphasis on the relationship between motivation and the existential levels of the human soul. By contrast, Self-Determination Theory emphasizes three innate psychological needs—autonomy, competence, and relatedness—as the primary drivers of behavior, and conceptualizes motivation along a continuum extending from intrinsic motivation to amotivation. Adopting a comparative-analytical methodology and drawing on primary philosophical and psychological sources, this study finds that both perspectives regard desire as fundamental to action and distinguish between internal and external determinants of behavior. However, they differ significantly in their accounts of the origin and structure of motivation: Mullā Ṣadrā situates motivation in transcendent ends and presents it within a hierarchical framework, whereas Deci and Ryan ground motivation in psychological needs and emphasize the dynamic, simultaneous interaction of motivational components. This comparative analysis offers valuable insights for enriching contemporary motivational psychology and informing the design of educational interventions.

Keywords: foundations of action, behavior, Mullā Ṣadrā, motivation, self-determination theory.

Introduction

In the contemporary world, human behavior and the mechanisms underlying its formation, guidance, and transformation have become central concerns across a wide range of scientific disciplines. Social behavior change, in particular, can be understood as the practical application of theories of human action. Within Islamic philosophy, the concept of the foundations of action refers to the set of causal factors that give rise to human behavior, the number and nature of which vary according to the type of action involved. Mullā Ṣadrā, the founder of Transcendent

University of Tehran

Philosophy (*ḥikmat al-mutaʿāliyah*), addresses the nature of human action and its formation extensively throughout his philosophical, mystical, and exegetical works. In psychology, motivation is understood as the process that determines the initiation, direction, and persistence of human action. The terms motive and motivation have largely replaced the philosophical notion of the foundations of behavior and are employed to explain the driving forces behind individual actions. Motivation has been examined through diverse psychological perspectives, including instinct-based, drive, learning, need-based, cognitive, and attributional approaches. Among these, Self-Determination Theory (SDT) stands out as a prominent framework for explaining the factors that shape motivation and individual decision-making. Self-Determination Theory emerges from the broader cognitive approach in psychology, which investigates mental processes and the scientific functioning of the mind. SDT emphasizes the role of cognitive operations, perception, and conscious awareness in the formation of motivation. Deci and Ryan conceptualize human behavior as fundamentally volitional, grounded in forms of awareness that make intentional action possible; on this view, action cannot occur without conscious mental engagement. This study examines the philosophical capacity of Mullā Ṣadrā's thought to account for human behavior, with particular emphasis on a comparative analysis of his theory of action and the motivational framework of Self-Determination Theory. The findings suggest that Mullā Ṣadrā's philosophy offers valuable resources for contemporary behavioral psychology, especially in the domain of identity formation through action, where he highlights the formative roles of knowledge and embodied practice.

Research Findings

The study reveals that Mullā Ṣadrā's theory of action and motivation shares several foundational principles with Self-Determination Theory (SDT), despite notable conceptual and ontological differences. In Mullā Ṣadrā's view, intrinsic motivation emerges from the soul's substantial motion (*al-ḥaraka al-jawhariyya*) and its existential trajectory toward perfection. By contrast, SDT maintains that intrinsic motivation arises from the satisfaction of basic psychological needs. This divergence highlights the metaphysical origins of motivation in Mullā Ṣadrā's framework as opposed to the psychological grounding emphasized in SDT. The concept of autonomy occupies a central position in both theories, though it is understood in distinct ways. In SDT, autonomy refers to the voluntary regulation of behavior in accordance with internal values and personal endorsement. In Mullā Ṣadrā's philosophy, autonomy is conceived as the actualization of reason and desire through deliberate action oriented toward existential perfection. This contrast reflects differing teleological commitments and underlying conceptual foundations. Furthermore, the ultimate aim of action differs markedly between the two perspectives. Mullā Ṣadrā regards action as a means of existential realization and proximity to the Divine, whereas SDT interprets action primarily as a vehicle for psychological growth, well-being, and inherent satisfaction. This divergence in final ends underscores both the theoretical and practical distinctions between the two approaches. Overall, the findings suggest that integrating these perspectives can open new horizons for understanding human behavior. Mullā Ṣadrā's philosophy contributes metaphysical depth and teleological richness to the concept of motivation, while Self-Determination Theory offers empirically grounded and practically applicable tools for measuring and enhancing motivational processes.

Conclusion

Despite fundamental differences in methodology, scope, and conceptual structure, Mullā Ṣadrā's philosophy and Self-Determination Theory share significant common ground in their accounts of human behavior. Both emphasize rationality, cognitive processing, and conscious decision-making as central to the formation of action, and both offer pathways for behavioral cultivation

University of Tehran

and improvement. Nevertheless, differences in epistemological foundations and analytical orientation lead Mullā Ṣadrā's theory to adopt a comprehensive, causally structured account of human action, whereas SDT focuses on intrinsic motivation within a dynamic network of psychological factors. Accordingly, a synthesis of these two perspectives holds the potential to yield a multi-layered and integrative framework for understanding human behavior—one that unites philosophical depth and ontological insight with empirical rigor and practical applicability in psychological and experimental contexts.

Cite this article: Yousofvand, M. S., Rahimpour, F., Ganjvar, M., Shahgoli, A., & Shojaei, M. S. (2026). The Foundations of Action in Mulla Sadra's Philosophy and Deci and Ryan's Self-Determination Theory. *Philosophy and Kalam*, 58 (2), 471-492. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

Authors retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstp.2025.395903.523618>

Article Type: Research Paper

Received: 28-May-2025

Received in revised form: 19-Aug-2025

Accepted: 15-Nov-2025

Published online: 2-Feb-2026

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مبای‌ کنش در دیدگاه ملاصدرا و نظریه خودتعیین‌گری دسی و رایان

محمدصادق یوسفوند^۱ | فروغ رحیم‌پور^۲ | مهدی گنجور^۳ | احمد شه‌گلی^۴ | محمدصادق شجاعی^۵

۱. دانشجوی دکترا، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت (ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: m.s.yousofvand@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت (ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: f.rahimpour@ltr.ui.ac.ir
۳. دانشیار، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت (ع)، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: m.ganjvar@ltr.ui.ac.ir
۴. دانشیار، گروه کلام، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، تهران، ایران. رایانامه: shahgoliahamd@gmail.com
۵. استادیار، گروه روان‌شناسی، پژوهشکده علوم انسانی، جامعه المصطفی‌العالمی صلی‌الله‌علیه‌وآله، قم، ایران. رایانامه: psyalmustafa@gmail.com

چکیده

رفتار انسان و فرایند شکل‌گیری، هدایت، کنترل و تغییر آن از مباحث بنیادینی بوده که در حوزه‌های مختلف علمی به تفصیل بررسی شده است. با وجود پژوهش‌های متعدد، مقایسه نظام‌مند میان تبیین فلسفی «مبای عمل» در اندیشه ملاصدرا و نظریه «خودتعیین‌گری» دسی و رایان کمتر صورت گرفته است. هدف این پژوهش شناسایی وجوه اشتراک و افتراق این دو رویکرد و بررسی پیامدهای آن برای روان‌شناسی و آموزش است. ملاصدرا، موضوع مبای عمل را در چارچوب انسان‌شناسی مورد بررسی قرار داده و تلاش نموده است تا تمامی رفتارهای انسانی را بر پایه اصول فلسفی تحلیل کند. در فلسفه ملاصدرا، مبای عمل در قالب سلسله‌ای از قوای نفس، از «تصور» تا «قوه فاعله»، و با تأکید بر پیوند انگیزش با مراتب وجودی انسان تبیین می‌شود. نظریه خودتعیین‌گری، بر سه نیاز ذاتی - خودمختاری، شایستگی و ارتباط - به‌عنوان محرک‌های اصلی رفتار و پیوستاری از انگیزش درونی تا بی‌انگیزگی تأکید دارد. این مطالعه با رویکرد تطبیقی - تحلیلی و بر پایه منابع اصیل فلسفی و روان‌شناختی انجام شد. نتایج نشان می‌دهد هر دو دیدگاه نقش اراده را اساسی می‌دانند و میان عوامل درونی و بیرونی تمایز می‌گذارند، اما در خاستگاه انگیزش و ساختار آن تفاوت دارند؛ ملاصدرا انگیزش را بر بنیاد غایبات متعالی و ساختاری سلسله‌مراتبی می‌بیند، در حالی که دسی و رایان بر نیازهای روان‌شناختی و تعامل هم‌زمان مؤلفه‌ها تأکید دارند. این مقایسه می‌تواند به غنی‌سازی روان‌شناسی انگیزش و طراحی مداخلات آموزشی کمک کند.

کلیدواژه‌ها: مبای عمل، رفتار، ملاصدرا، انگیزش، خودتعیین‌گری.

استناد: یوسفوند، محمدصادق، رحیم‌پور، فروغ، گنجور، مهدی، شه‌گلی، احمد، و شجاعی، محمدصادق (۱۴۰۴). مبای کنش در دیدگاه ملاصدرا و نظریه خودتعیین‌گری دسی و رایان. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۸ (۲)، ۴۷۱-۴۹۲.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۲۸ DOI: <https://doi.org/10.22059/jitp.2025.395903.523618>

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۴

انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۱۳

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

حق چاپ و حقوق نشر برای نویسندگان محفوظ است.

مقدمه

در دنیای امروز، «رفتار انسان» و شیوه‌های شکل‌گیری، هدایت و تغییر آن به موضوعی مهم در علوم مختلف تبدیل شده‌است؛ تا جایی که تغییر رفتار اجتماعی را می‌توان حاصل به‌کارگیری نظریات پیرامون عمل انسان دانست.

در فلسفه اسلامی، «مبادی کنش» به مجموعه عللی گفته می‌شود که رفتار انسان را شکل می‌دهند و بسته به نوع رفتار، تعدادشان متفاوت است. ملاصدرا به عنوان مؤسس حکمت‌متعالیه، ضمن آثار فلسفی، عرفانی و تفسیری خود به موضوع عمل انسان و نحوه شکل‌گیری آن پرداخته‌است (ملاصدرا، ۱۴۲۲: ۲۸۳).

در روان‌شناسی، دو واژه «انگیزش» و «انگیزه» به فرایندی اطلاق می‌شود که چگونگی انجام اعمال انسان را تعیین می‌کند. و برای توضیح عوامل محرک رفتار فردی به‌کار می‌رود. به همین سبب میتوان آنها را معادل اصطلاح «مبادی رفتار» در فلسفه دانست. «انگیزش» از منظر رویکردهای گوناگونی چون غریزه، سائق، یادگیری، نیاز، شناختی و اسنادی بررسی می‌شود. نظریه «خودتعیین‌گری» نیز از دیدگاه‌های مهم این حوزه است که به تبیین عوامل مؤثر بر انگیزش و تصمیم‌گیری فردی می‌پردازد.

نظریه خودتعیین‌گری در ادامه رویکردهای شناختی شکل گرفته‌است. «رویکرد شناختی» در روان‌شناسی به بررسی علمی ذهن و فرآیندهای ذهنی می‌پردازد (گلدشتان، ۱۳۹۸: ۲۹). نظریه «خودتعیین‌گری» بر اهمیت فرآیندهای ذهنی، ادراک و پردازش شناختی در شکل‌گیری انگیزش تأکید دارد. دسی و رایان رفتار انسان را حاصل اراده می‌دانند، که خود نوعی آگاهی است؛ بنابراین، انسان بدون آگاهی و پردازش ذهنی دست به عمل نمی‌زند (Deci & Ryan, 2017: 8).

این پژوهش ظرفیت‌های فلسفه ملاصدرا را در تحلیل رفتار انسان بررسی می‌کند. محور اصلی آن مقایسه دیدگاه ملاصدرا با نظریه انگیزشی دسی و رایان است. نتیجه نشان می‌دهد که فلسفه صدرایی می‌تواند در روان‌شناسی رفتار امروز به‌کار رود، به‌ویژه در موضوع هویت‌سازی انسان از طریق عمل و رفتار، جایی که ملاصدرا بر نقش علم و عمل بدنی تأکید دارد.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی به بررسی مبادی عمل از منظر ملاصدرا و نیز پیوند آن با نظریه «خودتعیین‌گری» دسی و رایان پرداخته‌اند. رضایی (۱۳۹۲) فرایند صدور افعال اختیاری انسان را بر اساس دیدگاه صدرالمتألهین تحلیل کرده‌است. ذاکری (۱۳۹۵) در کتاب «درآمدی بر فلسفه عمل» اصول فلسفی مرتبط با مفهوم عمل نزد فلاسفه اسلامی را بررسی کرده و به‌طور مختصر به آرای ملاصدرا پرداخته‌است. حسنی و موسوی (۱۳۹۷) در «انسان کنش‌شناسی صدرایی» دیدگاه‌های ملاصدرا

درباره صدور افعال انسانی را تبیین کرده و امکان کاربرد مبانی انسان‌شناختی او در علوم انسانی را ارزیابی کرده‌اند. همچنین، شه‌گلی (۱۳۹۸) در مقاله «مبادی عمل از دیدگاه فارابی و ملاصدرا» به مقایسه‌آرای این دو فیلسوف درباره صدور عمل پرداخته و روند شکل‌گیری عمل در اندیشه ملاصدرا را مورد توجه قرار داده‌است. در پژوهشی انتقادی، کتابچی، فرامرزی قراملکی و کشفی (۱۴۰۲) با تحلیل الگوی قیاسی-قانونی، عمل انسانی را فعلی ارادی با آگاهی مرتبه دوم دانسته‌اند که مبادی آن شامل تصدیق سودمندی توسط قوه متصرفه و تعدیل عقل عملی است. آنان در عین حال نقدهایی مانند هنجارمندی، تعارض شوق‌ها و جبرگرایی را مطرح کرده‌اند. در ادامه، وفاییان و قراملکی (۱۳۹۶) با اتکا به نظریه وحدت تشکیکی نفس، صدور فعل را حاصل مراتب یک «من واحد» معرفی کرده‌اند. میرهادی در آثار خود (۱۳۹۷، ۲۰۱۹) بر ماهیت نفسانی و باطنی عمل تأکید کرده و حرکات ظاهری اعضا را کافی برای تعریف عمل ندانسته‌است. همچنین، کتابچی و ورزدار (۱۴۰۲) در نقد تعریف صدراپی عمل، بر جایگاه مفهوم اختیار در تبیین آن تمرکز کرده‌اند.

دسی و رایان (۱۹۸۵) در کتاب «انگیزش درونی و خودتعیینی در رفتار انسان»^۱، به معرفی نظریه «خودتعیین‌گری» پرداختند. آن‌ها در سال ۲۰۱۷، در کتاب «نظریه خودتعیین‌گری»^۲ به بررسی جامع‌تری از این نظریه پرداخته و زمینه‌های فلسفی و تاریخی آن را مورد بحث قرار دادند. نظریه خودتعیین‌گری در مطالعات تطبیقی روان‌شناسی و فلسفه نیز بررسی شده‌است. اروائیتیس و کالیریس (۲۰۲۳) مفهوم خودمختاری را در این نظریه با آزادی مثبت و منفی و نظریه‌های خودنوبسی مقایسه کرده‌اند. ماچیوچه (۲۰۲۱) نیز با رویکرد فلسفی-حقوقی نشان داده‌است که خودتعیینی فردی در چارچوب این نظریه تنها در بستر تعاملات اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی قابل فهم است. مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه آثار متعددی به بررسی مبادی عمل در فلسفه ملاصدرا و نظریه خودتعیین‌گری در روان‌شناسی پرداخته‌اند، تاکنون هیچ تحقیق علمی به‌طور مستقیم یا حتی جزئی به مقایسه نظام‌مند دیدگاه ملاصدرا در فلسفه اسلامی با دیدگاه دسی و رایان در روان‌شناسی شناختی نپرداخته‌است.

۲. چیستی انگیزش و کنش در دو دیدگاه

کنش انسانی یکی از ابعاد اساسی وجود اوست که هم در فلسفه اسلامی و هم در روان‌شناسی مورد توجه قرار گرفته‌است. این مفهوم علاوه بر رفتارهای بیرونی و قابل مشاهده، شامل فرایندهای درونی نیز می‌شود و در هر دو حوزه با تعاریف گوناگون مطرح شده‌است.

^۱ Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior

^۲ Self-Determination Theory

۲-۱-۱. چیستی کنش در فلسفه اسلامی

در فلسفه اسلامی، «عمل» به هر فعل اختیاری انسان اطلاق می‌شود، چه به صورت بیرونی و چه درونی. عمل نه تنها حاصل انتخاب و اراده فرد است، بلکه بازتابی از باورها و اعتقادات او نیز به شمار می‌آید. ملاصدرا در آثار خود در مواردی چنین دیدگاهی را بیان کرده است (ملاصدرا، ۱۳۶۳: ۲۱۶). در برخی دیدگاه‌ها، عمل تنها به حرکات و انفعالات بیرونی محدود می‌شود. این اعمال به خودی خود پایدار نیستند، مگر آنکه اثری درونی بر نفس انسان برجای گذارند. از نظر ملاصدرا، ماندگاری و ارزش عمل در گرو تأثیری است که بر باطن انسان نهاده و زمینه تکامل او را فراهم سازد (ملاصدرا، ۱۳۸۹، ج ۸: ۶۸۹).

۲-۱-۱. مفهوم اراده در تعریف عمل

در هر دو برداشت از مفهوم عمل، اراده آزادانه و آگاهانه انسان (کتابچی و ورزدار، ۱۴۰۲: ۹۴) همواره مقدم بر تحقق عمل است و نقشی بنیادین در تعریف رفتار انسانی دارد. در فلسفه صدرالمتألهین، صدور فعل از ادراک فراتر رفته و از نفس فاعل آغاز می‌شود؛ نفس، حقیقت واحد وجودی، منشأ اصلی فعل و تعیین کننده کیفیت و نحوه ظهور آن است (ملاصدرا، بی تا: ۲۳۴؛ وفاپیان و قراملکی، ۱۳۶۹: ۹). به گفته ملاصدرا، هیچ فعل یا حرکتی ارادی صادر نمی‌شود مگر آنکه مبدأ آن ذات انسان بوده و این اراده از ذات و قوای وی عبور کند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶: ۳۴۱). از منظر فلسفه اسلامی، اراده و اختیار اجزای اساسی رفتارند و بدون آن‌ها عمل فاقد معناست.

در فلسفه اسلامی، اراده عنصر محوری در تحلیل فعل انسانی است. ابن سینا اراده را مبدأ فاعلی افعال اختیاری انسان می‌داند و تأکید دارد که این افعال بیش از سایر امور نفسانی به نفس وابسته‌اند و منشأ آن‌ها می‌تواند خیال، وهم یا عقل باشد (ابن سینا، ۱۴۰۳، ج ۲: ۷۸۳-۷۸۸). او در تحلیل فلسفی خود از تعبیر «مبدأ فراهم آورنده» بهره می‌گیرد؛ یعنی در مقام اراده، ادراکات و میل‌های فاعل در کنار هم جمع شده و زمینه صدور فعل را فراهم می‌سازند. همین ویژگی موجب شده برخی حکما از تعبیر «اجماع» برای توصیف «اراده» استفاده کنند، زیرا اراده محل همگرایی قوای مختلف نفسانی است (ابن سینا، ۱۹۵۲: ۸۴۷ و ۲۱۷). این نگاه در حکمت متعالیه نیز تأیید شده؛ صدرالمتألهین عمل را حرکتی ناشی از اراده و شعور می‌داند و میان اراده و قوای محرکه فاعل ارتباط مستقیم قائل است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳: ۲۷؛ ج ۲: ۱۸۴-۱۸۳).

۲-۱-۲. اتحاد عمل با نفس

از دیدگاه ملاصدرا، «عمل» نمود ادراکات نفس در عالم خارج است. نفس، به سبب اتحاد با بدن، با اعمال بدنی نیز پیوند وجودی دارد. همان‌گونه که نفس با قوای خود متحد است، با بدن نیز اتحاد دارد؛ هرچند میان آن‌ها نوعی غیریت برقرار است. بدن، از آن جهت که بدن است، مرتبه‌ای از مراتب وجودی نفس است و نفس در مرتبه تجسم، به صورت بدن ظاهر می‌شود. بنابراین، اتحاد نفس محدود به

قوای آن نیست، بلکه اندام‌هایی که محل تحقق این قوا هستند نیز در این اتحاد سهیم‌اند (عبودیت، ۱۳۹۸، ج ۳: ۲۴۰). ملاصدرا یکی از شواهد اتحاد نفس و بدن را تجربه آرام جسمانی می‌داند؛ به‌گونه‌ای که هنگام بریدگی یا آسیب عضوی، نفس نیز درد را در همان موضع احساس می‌کند. این انتقال آنی رخداد فیزیکی به سطح آگاهی، نشان‌دهنده حضور نفس در مرتبه نازل بدن است. از این منظر، تأثر و تأثیر متقابل نفس و بدن، گواهی بر «رابطه اتحادی» آن دو است: «ولو لم یکن للنفس مع البدن رابطه اتحادیه... لم یکن سوء مزاج البدن و تفرق اتصاله مولما للنفس» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸: ۱۳۴).

بر پایه قاعده «المتحد مع المتحد متحد»، که می‌گوید اگر شیء اول با دوم متحد باشد و دوم با سوم اتحاد داشته باشد، آنگاه اول با سوم نیز متحد خواهد بود، نتیجه می‌گیریم: فعل صادر از بدن با بدن متحد است؛ و چون بدن نیز به‌طور حقیقی با نفس اتحاد دارد (ملاصدرا، ۱۳۸۲: ۷۱۱)، افعال بدنی نیز با نفس انسان متحدند. انسان با تمام مراتبش، از عقل تا خیال و بدن مادی، با عمل متحد است و انحاء وجود انسان با مراتب وجود عمل، متناظرند. عمل انسان در ساحت عقلی نفس، رنگ تجرد دارد و در ساحت بدن، رنگ مادی. بنابراین، نمی‌توان این افعال را اموری بیرون از ذات انسان دانست، بلکه باید آن‌ها را جلوه‌هایی از نفس تلقی کرد. بر این اساس، هر آنچه برای مرتبه عالی نفس حاصل شود، بازتاب آن در عمل دیده می‌شود و هر آنچه برای بدن از طریق رفتار رخ دهد، نفس از آن متأثر خواهد شد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۷: ۶۴).

۲-۱-۳. عمل مرتبه نازله نفس

بر اساس نظام تشکیکی حکمت‌متعالیه، هر موجودی دارای مراتب وجودی است که در عین وحدت، از شدت و ضعف برخوردارند. ملاصدرا این اصل را نه‌تنها در تحلیل مراتب هستی، بلکه در تبیین مراتب وجود انسان و اعمال او به‌کار می‌گیرد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۷: ۱۱۰؛ ۱۳۶۳: ۶۸۹). از منظر صدرایی، انسان تنها موجودی جسمانی نیست، بلکه حقیقتی است که در مسیر حرکت جوهری، از مرتبه مادی آغاز کرده و به سوی مراتب بالاتر تجردی، اعم از مثالی و عقلی، در حال تکامل است.

نفس انسانی، بر پایه اصل «جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء»، در آغاز پیدایش خود وابسته به بدن و مرتبه مادی است، اما با حرکت جوهری، به تدریج به مراتب بالاتر وجودی می‌رسد. تا زمانی که نفس به تجرد کامل نرسیده و از ماده جدا نشده باشد، همچنان موجودی واحد و بسیط است که در وجود خود، مراتب تشکیکی دارد؛ یعنی در عین وحدت وجودی، هم از مرتبه جسمانیت بهره‌مند است و هم از مراتب تجرد.

در این نظام، بدن انسان نه موجودی مستقل، بلکه مرتبه نازله نفس تلقی می‌شود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸: ۱۳). از آنجا که افعال و رفتارهای انسان در سطح بدنی، تنها در بستر بدن مادی تحقق می‌یابند و بدن با نفس متحد است، باید گفت که فعل و رفتار انسان نیز مرتبه‌ای از مراتب وجودی نفس

اوست. به بیان دیگر، عمل انسان در نظام تشکیکی ملاصدرا، مرتبه‌نازله نفس اوست؛ فعلی که در پایین‌ترین سطح جودی نفس، یعنی در سطح جسمانیت، ظهور می‌یابد، اما همچنان ریشه در حقیقت واحد و بسیط نفس دارد.

۴-۱-۲. حقیقت وجودی عمل

در نظام صدرایی، عمل حقیقتی وجودی تلقی می‌شود؛ دیدگاهی در برابر نظریاتی که رفتار انسان را صرفاً واکنشی بدنی یا حرکتی فیزیکی می‌دانند. حقیقت وجودی محدود به ماهیات یا مفاهیم ذهنی نیست، بلکه بر اساس اصل اصالت وجود، هر آنچه در خارج تحقق یابد، نحوی از وجود است. از این منظر، عمل انسان نیز حقیقتی وجودی است، زیرا از نفس انسانی صادر شده و در ساختار وجودی او تأثیر می‌گذارد.

ملاصدرا با تکیه بر اصولی چون اتحاد نفس و بدن، معتقد است که چون بدن مرتبه‌ای از مراتب نفس است، افعال بدنی نیز نمی‌توانند از حقیقت وجودی نفس جدا باشند، بلکه تجلی آن در سطح جسمانی‌اند (همان). افزون بر این، در پرتو حرکت جوهری نفس، اعمال به‌ویژه اختیاری، نه تنها محصول نفس‌اند، بلکه در تکامل و تشخیص آن نیز نقش دارند.

صدرالمتألهین با تکیه بر اصل تشکیک در مراتب وجود، افعال را ظهورهای ضعیف‌تر وجودی نفس می‌داند که در همان سلسله مراتب جای می‌گیرند. از همین رو، اثر عمل را در نفس ماندگار می‌داند و معتقد است که این آثار در آخرت به صورت عینی و خارجی آشکار می‌شوند؛ یعنی عمل، صرفاً حرکت یا رفتار بیرونی نیست، بلکه نحوی از وجود است که در قوام وجودی نفس مشارکت دارد و سرنوشت اخروی انسان را رقم می‌زند (همان، ج: ۹، ۳۵۴).

۵-۱-۲. امری مادی با منشأ تجردی

در نظام فلسفی ملاصدرا، فعل مادی انسان صرفاً رخدادی فیزیکی نیست، بلکه برخاسته از منشأ مجرد است، زیرا از نفس ناطقه صادر می‌شود؛ موجودی با مراتب وجودی و حقیقتی مجرد. بر اساس اصل اتحاد نفس و بدن، بدن مرتبه‌ای از مراتب نفس است و افعال بدنی، تجلیات نفس در سطح جسمانی‌اند. از این رو، هر فعل جسمانی، گرچه در ظاهر حرکتی فیزیکی است، در واقع ریشه در وجودی مجرد دارد. افزون بر این، ادراک و اراده که در سیر تحقق فعل جسمانی نقش دارند، از امور مجردند؛ یعنی مبادی بعید فعل بدنی از ساحت تجردی برخاسته‌اند. ملاصدرا برخلاف دیدگاه‌های پیشین که برخی مدرکات انسانی مانند خیال و وهم را مادی می‌دانستند، معتقد است همه مدرکات، اعم از عقلی، خیالی و وهمی، مجرد از ماده‌اند. این ادراکات که با نفس عالم متحدند، به‌عنوان یکی از مبادی فعل، منشأ تحقق عمل مادی و خارجی می‌شوند (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۳۷۳). بنابراین، برخلاف بسیاری از نظریات روان‌شناسی معاصر که عمل انسان را صرفاً پدیده‌ای جسمانی با منشأ بدنی تلقی می‌کنند (Skinner, 1953)، ملاصدرا عمل انسان را دارای منشأ تجردی می‌داند

که در بستر ماده ظهور می‌یابد. با این نگاه، عمل انسان امری فانی و گذرا نیست، بلکه وجودی زنده و دارای بقاء است.

۲-۱-۶. هویت ساز بودن عمل

از منظر انسان‌شناسی در حکمت متعالیه، عمل انسانی نقشی بنیادین در فرایند هویت‌سازی دارد. او معتقد است هر عملی که از انسان صادر شود، اثری وجودی در نفس برجای می‌گذارد؛ اثری که با تکرار، به صورت ملکات و صفات پایدار درمی‌آید و در ساختار درونی نفس تثبیت می‌شود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸: ۶۸۹). این صفات نه تنها در شکل‌گیری شخصیت و هویت فرد در دنیا مؤثرند، بلکه در عالم آخرت نیز همراه او خواهند بود و بخشی از وجودش را تشکیل می‌دهند (ملاصدرا، ۱۳۹۱: ۳۴۲). از این رو، عمل صرفاً رفتاری بیرونی نیست، بلکه پیوندی عمیق با ساحت باطنی انسان دارد و در فرایند تکوین وجودی او نقش‌آفرین است.

ملاصدرا این تأثیر را ناشی از «اتحاد نفس با صفات» می‌داند؛ یعنی نفس انسانی با حالات و ملکاتی که در اثر استمرار اعمال حاصل می‌شود، متحد می‌گردد و صورتی متناسب با آن صفات در وجود انسان شکل می‌گیرد. این اتحاد، زمینه‌ساز تحول جوهری در نفس است؛ به گونه‌ای که صفات ابتدا به صورت حال، سپس به صورت ملکه، و در نهایت به عنوان «صورت نوعی» و «فصل مقوم» نفس درمی‌آیند (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ج ۳: ۲۳۲). بنابراین، هویت انسان در حکمت صدرایی نه از طریق برچسب‌های اجتماعی یا صرفاً شناخت ذهنی، بلکه از مسیر سلوک عملی و تکوین ملکات نفسانی شکل می‌گیرد؛ فرایندی که ذات انسان را دگرگون ساخته و او را به مرتبه‌ای بالاتر از وجود می‌رساند.

۲-۲. چیستی کنش در روان‌شناسی

به دلیل تمرکز روان‌شناسی بر رفتار انسان، تعاریف «عمل» در این حوزه تنوع بیشتری نسبت به فلسفه اسلامی دارند. در روان‌شناسی، «عمل» لزوماً رفتاری برخاسته از اراده انسان نیست، بلکه شامل هر نوع فعالیت عضلانی، غددی یا الکتریکی ارگانیسم است؛ فعالیت‌هایی که ممکن است در دایره اراده انسان باشند یا خارج از اختیار او رخ دهند.

در روان‌شناسی، رفتار باید به گونه‌ای تعریف شود که مشاهده و سنجش آن در چارچوب پژوهش‌های علمی ممکن باشد. واتسون (Watson, 1913: 158) بر ضرورت مشاهده‌پذیری و قابلیت سنجش رفتار انسانی تأکید کرد. هنریکس و میخالسکی (Henriques & Michalski, 2020: 328-353) رفتار را «هر فعالیتی که از سوی ارگانیسم انجام شود و قابلیت اندازه‌گیری یا مشاهده داشته باشد» تعریف کرده‌اند. اسکینر (Skinner, 1953: 257) نیز رفتار را بخشی از تعامل موجود زنده با محیط می‌داند که از طریق تغییرات محسوس در محیط قابل‌شناسایی است. در روان‌شناسی، رفتار شامل عملکرد موجودات زنده است؛ بنابراین، هر فعالیت قابل مشاهده یا اندازه‌گیری که از ارگانیسم سر بزند، رفتار محسوب می‌شود.

با این حال، دسی و رایان رفتار انسان را کنشی هدفمند و خودتنظیم‌گر می‌دانند که از تعامل فعال فرد با محیط ناشی می‌شود، نه صرفاً واکنشی به محرک‌های بیرونی (Ryan & Deci, 2000: 73). این رفتار زمانی خودتعیین شده تلقی می‌شود که با احساس انتخاب، آگاهی، و در راستای نیازهای بنیادین روان‌شناختی انجام گیرد. نظریه مذکور با تکیه بر رویکرد ارگانیسمی (Deci & Ryan, 1985) و شناختی (Deci & Ryan, 1980: 30)، نقش انگیزش درونی، ساختارهای ذهنی و زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی را در شکل‌گیری رفتار برجسته می‌سازد (Deci & Ryan, 2017). آندو در تبیین نظریه خود، کنش را بر اساس سه عنصر انگیزش درونی، بیرونی و خودمختاری تحلیل می‌کنند.

۲-۲-۱. انگیزش درونی

انگیزش درونی از دیدگاه دسی و رایان به معنای انجام فعالیت‌هایی است که به خودی خود رضایت‌بخش و لذت‌آفرین‌اند، بدون نیاز به پاداش‌های بیرونی. این نوع انگیزش زمانی بروز می‌کند که فرد به فعالیتی علاقه‌مند باشد و آن را آزادانه انجام دهد، مانند مطالعه صرفاً به‌خاطر کنجکاوی یا لذت یادگیری (Deci & Ryan, 1985). مطالعات اولیه نشان دادند که انگیزش درونی زمانی افزایش می‌یابد که نیازهای بنیادین روان‌شناختی-خودمختاری، شایستگی و ارتباط-ارضا شوند (Deci, 1975). نظریه «ارزیابی شناختی» نشان می‌دهد پاداش‌های بیرونی می‌توانند انگیزش درونی را کاهش دهند، به‌ویژه زمانی که فرد احساس کند رفتارش از بیرون اعمال می‌شود (Deci & Ryan, 1980: 224).

۲-۲-۲. انگیزش بیرونی

انگیزش بیرونی به رفتارهایی گفته می‌شود که با هدف دریافت پاداش یا اجتناب از تنبیه انجام می‌شوند، نه به‌خاطر علاقه یا رضایت درونی از خود فعالیت. «خودتعیین‌گری» این نوع انگیزش را نه یک حالت منفی و ایستا، بلکه یک طیف پویا از تنظیمات انگیزشی می‌داند که می‌تواند از کنترل بیرونی تا خودمختاری نسبی تغییر کند. این طیف شامل چهار سطح است که هر یک نشان‌دهنده درجه‌ای از درونی‌سازی‌اند (Ryan & Deci, 2000). در سطح اول، تنظیم بیرونی، فرد صرفاً برای پاداش یا اجتناب از تنبیه رفتار می‌کند، بدون هیچ‌گونه درونی‌سازی. در سطح دوم، تنظیم درون‌فکنی شده، رفتار تحت فشارهای درونی مانند احساس گناه یا شرم شکل می‌گیرد. سطح سوم، تنظیم هویت‌یافته، زمانی رخ می‌دهد که فرد رفتار را با ارزش‌ها و اهداف شخصی خود هم‌راستا می‌بیند. در نهایت، تنظیم یکپارچه بالاترین سطح درونی‌سازی است که در آن رفتار با هویت فرد ادغام شده، هرچند انگیزه اصلی هنوز بیرونی باقی مانده است. این تقسیم‌بندی نشان می‌دهد که انگیزش بیرونی می‌تواند به تدریج به کنش‌های خودمختارانه تبدیل شود، به شرط آن که شرایط روان‌شناختی لازم برای درونی‌سازی فراهم باشد؛ از جمله حمایت از خودمختاری، احساس شایستگی و تعلق اجتماعی.

۲-۳. کنش خودمختارانه

در نظریه خودتعیین‌گری، تمایز میان کنش‌های خودمختارانه و کنترل‌شده نقش اساسی دارد. کنش خودمختارانه زمانی رخ می‌دهد که فرد با احساس انتخاب و اراده، رفتاری را آگاهانه و با رضایت انجام دهد. این نوع رفتار با ارزش‌ها و اهداف شخصی هم‌راستا بوده و تجربه‌ای از آزادی روان‌شناختی را به همراه دارد. چنین کنشی موجب رضایت درونی، افزایش خلاقیت، پایداری عملکرد و بهزیستی روانی می‌شود (Ryan & Deci, 2017).

در مقابل، کنش کنترل‌شده تحت فشارهای بیرونی مانند پاداش یا اجبار اجتماعی، یا فشارهای درونی مانند گناه و اضطراب شکل می‌گیرد. در این حالت، فرد ممکن است بدون هم‌ذات‌پنداری واقعی با رفتار، آن را انجام دهد که می‌تواند به کاهش انگیزش درونی و افت کیفیت عملکرد منجر شود. آندو تأکید دارند که سطح خودمختاری در رفتار، تأثیر مستقیمی بر نوع انگیزش و پیامدهای روان‌شناختی دارد. بنابراین، ایجاد شرایطی که افراد در آن احساس انتخاب و کنترل داشته باشند، برای ارتقاء انگیزش و سلامت روانی ضروری است.

در نگاه نخست، نظریه ملاصدرا و نظریه خودتعیین‌گری متفاوت به نظر می‌رسند، اما با تأمل بیشتر، اشتراکات قابل توجهی میان آن‌ها دیده می‌شود؛ این دو دیدگاه که به تفسیر رفتار و نحوه شکل‌گیری آن مربوط می‌شوند، بر پایه هفت مؤلفه کلیدی مورد مقایسه قرار می‌گیرند.

۳. استنتاج پذیري عقل محور

استنتاج عقلی بر منطق و استدلال ذهنی تکیه دارد و در برابر استنتاج شهودی و تجربی قرار می‌گیرد؛ شهودی بر دریافت‌های درونی و تجربی بر داده‌های حسی و مشاهدات متکی است. استنتاج عقلی که جدا از عقل‌گرایی آکادمیک است، در فلسفه و روان‌شناسی نقش مهمی در شکل‌گیری نظریه‌های شناختی و علمی دارد.

دیدگاه ملاصدرا: برخی فلاسفه برای کشف حقیقت تنها به عقل تکیه می‌کنند، در حالی که گروهی دیگر، آموزه‌های وحیانی و شهودی را نیز در کنار آن به کار می‌گیرند. با این حال، همگی بر اعتبار عقل و نقش آن در استنتاج و هدایت رفتار از طریق عقل نظری و عملی اتفاق نظر دارند (ملاصدرا، ۱۴۲۲، ۲۴۱). ملاصدرا استدلال عقلی را نه تنها ابزاری برای کشف حقایق، بلکه بنیانی برای تفسیر و فهم مفاهیم در حوزه‌های گوناگون حیات انسانی تلقی می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۸۱: ۱۸۱).

وی با بهره‌گیری از منابع شهودی و نقلی در شکل‌دهی هندسه جهان‌بینی خود، بر نقش استدلال عقلی در دریافت علوم الهی تأکید می‌ورزد؛ به گونه‌ای که آن را وسیله‌ای برای افاضه علم از سوی خداوند می‌داند، مشابه نقشی که دعا در نزول نعمت‌ها ایفا می‌کند:

«تفکر انسان در طلب نزول علوم از جانب حق تعالی همانند تضرع در درخواست نعمت‌ها و نیازها از اوست، فی بعض کتب الشیخ الرئیس أن الفکر فی استئزال العلوم من عند الله یجری مجری التضرع فی استئزال النعم و الحاجات من عنده.» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳: ۵۱۶)

نظریه دسی و رایان: رایان، دستاوردهای عقلی بر مبنای استدلال و استنتاج عقلی را به عنوان پایه نظریه خود پذیرفته و در اظهارات مختلف ریشه این نظریه را در فلسفه‌هایی مانند تائو، کنفوسیوس، کانت و اگزیستانسیالیسم معرفی کرده است (Ryan & Rigby, 2015: 245-265). این نظریه برای تبیین مسائل خود، تنها به یافته‌های علوم تجربی اکتفا نکرده، بلکه جایگاه ویژه‌ای برای تأملات و استدلال‌های عقلانی قائل شده است. از دیدگاه ارائه‌دهندگان این نظریه، استدلال‌های عقلی، با وجود همسویی با تجربیات انسانی، فراتر از آن عمل می‌کنند و به تحلیل مفاهیم پیچیده‌تر انگیزش و نیازهای روان‌شناختی می‌پردازند. چنین رویکردی، نشان‌دهنده اهمیت تعادل میان تجربه و عقل در فرایند شناخت و تبیین مسائل روان‌شناختی است. دسی و رایان می‌گویند:

«ظرفیت انسان برای خودآگاهی این امکان را می‌دهد که از تجربیات فراتر رفته و به اشیا و اهداف، از جمله ارزش‌هایی که از طریق اعمال تأمل و عقل به دست می‌آیند، ارزش قائل شویم. محور اصلی نظریه «خودتعیین‌گری» یکپارچگی ارگانیک است که در واقع یک فرایند رشد ذاتی به شمار می‌آید. این نظریه با بسیاری از دیدگاه‌های فلسفی سازگاری دارد و از این رو مورد پذیرش عقل سلیم قرار می‌گیرد» (Deci & Ryan, 2017: 54).

آنچه پذیرش استنتاج‌های عقلی را در نظریه خودتعیین‌گری ممکن ساخته، نگاه ضمنی آن به امور غیرمادی است، نه در معنای متافیزیکی، بلکه در قالب تجربه‌های ذهنی و روان‌شناختی که در پوزیتیویسم سنتی نادیده گرفته می‌شدند. این نظریه با تأکید بر نیازهای درونی و انگیزش خودجوش، نشان می‌دهد که انسان صرفاً واکنش‌گر نیست، بلکه کنش‌گری معناجو است. هرچند وارد قلمرو متافیزیک نمی‌شود، اما با گشودن افق‌هایی به سوی ابعاد ذهنی، روان‌شناسی را از قالب مکانیکی به سوی رویکردی انسانی و معناگرا سوق می‌دهد (Deci & Ryan, 2008: 184).

داوری: نظریات ملاصدرا و «خودتعیین‌گری» هر دو بر پایه استدلال عقلی بنا شده‌اند، اگرچه مسیرهای متفاوتی را طی می‌کنند. ملاصدرا با بهره‌گیری از عقل، وحی و شهود، آموزه‌های خود را در چارچوب منطق برهانی تبیین می‌کند. در حالی که نظریه دسی و رایان نیز از چارچوب عقلانی بهره می‌برد و یافته‌های خود را با استدلال‌های منطقی پشتیبانی می‌کند. با وجود تفاوت در روش‌ها و ابزارها، هر دو دیدگاه در تأکید بر نقش عقل در تحلیل مفاهیم انسانی، اشتراک دارند.

۴. رهیافت‌های شناختی

علوم شناختی به عنوان حوزه‌ای میان‌رشته‌ای، پس از انقلاب شناختی دهه ۱۹۵۰ شکل گرفت و به بازتعریف رشته‌هایی چون روان‌شناسی، زبان‌شناسی، علوم رایانه و انسان‌شناسی انجامید. این حوزه بر تحلیل سازوکارهای ذهنی انسان متمرکز است. برای قرار گرفتن یک رشته در قلمرو آن، تمرکز بر ساختارهای ذهنی و مغزی و بررسی کارکردهایی مانند حافظه، ادراک، زبان، تصمیم‌گیری و یادگیری ضروری است.

از منظر نظری، رویکردهای علوم شناختی به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: رویکرد درونی که با تکیه بر علوم اعصاب شناختی و روان‌شناسی تجربی به فرایندهای ذهنی و عصبی درون‌فردی می‌پردازد و رویکرد بیرونی که شناخت را محصول تعامل با محیط، فرهنگ، ساختارهای اجتماعی و زبان می‌داند و در انسان‌شناسی شناختی، زبان‌شناسی کاربردی و فلسفه پیگیری می‌شود. با اتکا به این مولفه‌ها، به‌ویژه مطالعه فرایندهای شناختی، فلسفه ملاصدرا و نظریه خودتعیین‌گری نیز در گستره علوم شناختی قابل طرح‌اند و در تبیین فرایندهای شناختی سهم دارند.

دیدگاه ملاصدرا: در دیدگاه انگیزشی ملاصدرا، امور شناختی مانند تصور، تصدیق، تخیل، تفکر، استدلال و اراده، مبادی رفتارند. ادراک زیربنای تصمیم‌گیری و اعمال است و رفتار را به سوی کمال و اهداف هدایت می‌کند. قوای شناختی هماهنگ عمل می‌کنند و در نظام او، شناخت در شکل‌گیری رفتارهای ارادی محوریت دارد. فرایند پنج‌مرحله‌ای صدور فعل اختیاری-تصور فعل، تصدیق به فایده، شوق، اراده و توانایی حرکتی-نشان می‌دهد عقل نظری با تحلیل شناختی، زمینه‌ساز فعالیت عقل عملی است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۹: ۳۵۴). قوای محرکه نفس، اگر از هدایت عقل نظری بی‌بهره بمانند و در معرض ادراکات خیالی و وهمی قرار گیرند، به رفتارهای غیراخلاقی می‌انجامند (افشون و افشارکرمانی، ۱۳۹۷: ۲۲). او توانایی تمایز حسن و قبح افعال را می‌پذیرد (ملاصدرا، ۱۳۸۱: ۱۶۱) و عقل عملی را خادم عقل نظری معرفی می‌کند (همو، ۱۳۶۰: ۲۴۰).

در باب شناخت و ادراک، ملاصدرا علم را نحوه‌ای از وجود می‌داند و بر این اساس، همان‌گونه که وجود تعریف حقیقی ندارد، علم نیز فاقد تعریف به معنای جنس و فصل است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳: ۲۷۸). در دستگاه او، معرفت و ادراکات حسی، خیالی و عقلی هم‌سنخ با وجود و مساوق با آن‌اند (جوادی آملی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۹۵). علم امری مجرد است که نزد عقل، به‌عنوان جوهری مدرک حاضر است (همان، ج ۱: ۲۹۰). بدین‌سان، علم صرف امر اعتباری یا عرض ذهنی نیست، بلکه با وجود خاص و مجردش عین ذات عالم است و به همین اعتبار، عالم و معلوم در مرتبه علم اتحاد می‌یابند و شدت وجود، شدت علم و کمال وجودی را در پی دارد. ملاصدرا از ابن‌سینا فاصله می‌گیرد؛ ابن‌سینا برخی مراتب علم را جسمانی می‌دانست (ابن‌سینا، ۱۳۶۴: ۳۴۹)، حال آنکه ملاصدرا با ادله گوناگون

اتحاد عالم و معلوم را اثبات کرده و آن را از دستاوردهای فلسفی خود می‌شمارد (ملاصدرا، ۱۴۰۳: ۲۵۰-۲۴۶).

بنابر مبانی او، فرایند صدور عمل، مسیری طولی است: ادراک به شوق، شوق به اراده، و اراده به تحقق فعل خارجی می‌انجامد. چون علم عین وجود و ذات انسان تلقی می‌شود، امری خارجی و منفصل از ذات نیست؛ علم حضوری عارض بر نفس نیست، بلکه عین وجود نفس است و از سنخ تأثیر مجرد بر ماده اثر می‌گذارد. بنابراین همان علمی که عین ذات انسان است، نقش علی مستقیم در ایجاد فعل خارجی دارد و به سبب یکی بودن با هویت انسانی، تأثیر ژرف‌تری بر هویت، اراده و کنش‌ها می‌گذارد؛ بر خلاف دیدگاهی که علم را امری عرضی و صرفاً ابزار عمل می‌شمارد.

نظریه دسی و رایان: رویکرد شناختی در روان‌شناسی، که جرج میلر با تأثیرپذیری از نوام چامسکی بنیان‌نهاد، نقطه عطفی در مطالعه فرایندهای ذهنی و رفتار انسان بود و مفاهیم سنتی را دگرگون کرد (هانت، ۱۳۸۰: ۶۲۰). این انقلاب، کانون توجه را از محرک‌های بیرونی به پردازش‌های ذهنی معطوف ساخت و به فهم تازه‌ای از انگیزش انجامید که در آن ذهن به منزله سامانه‌ای پردازشی، رفتار را سازمان‌دهی می‌کند.

در این بستر، نظریه «خودتعیین‌گری» دسی و رایان شکل گرفت و برای تحلیل رفتار، از فرایندهای ذهنی بهره برد. این نظریه بر نقش اراده و آگاهی در تنظیم رفتار تأکید دارد و در تعارض با دیدگاه‌های محرک‌محور، بر آن است که افراد هرگز خالی‌الذهن کنش نمی‌کنند؛ پیش از هر عمل، فرایندهای شناختی در شکل‌گیری اراده دخیل‌اند (Deci & Ryan, 2017: 8).

داوری: جمع‌بندی آنکه هر دو دیدگاه، با برجسته‌سازی عناصر شناختی مانند تصور و تصدیق، نقش عقل و ذهن را در انگیزش و رفتار تأیید می‌کنند و در زمره نظریات شناخت‌محور مرتبط با انگیزش جای می‌گیرند. تفاوت بنیادین در مبانی نظری است: در دستگاه ملاصدرا، شناخت ماهیتی مجرد از ماده و متحد با نفس دارد، در حالی که در چارچوب نظریه دسی و رایان، بحث از تجرد علم و اتحاد عالم و معلوم مطرح نیست.

۵. اراده

مفهوم اراده، به توانایی فرد در تصمیم‌گیری و اجرای یک عمل بدون فشار و اجبار بیرونی اشاره دارد. این مفهوم به عنوان نیروی محرک رفتار انسان شناخته شده و ارتباط نزدیکی با اختیار، کنترل فردی و فرایند انتخاب دارد.

دیدگاه ملاصدرا: اراده یکی از بنیادی‌ترین قوای نفس و حقیقتی وجودی است. اراده در سیر طولی پدید آمدن فعل انسان، معطوف به شناخت و ادراک است که در دستگاه فلسفی صدرا، دارای ساحت وجودی و تجردی است. با این نگاه تلقی به اراده با وقتی که آن را مسبوق به امری غیر مجرد بدانیم، متفاوت است. ملاصدرا در تعریف اراده گاهی آن را بر مبنای مشهور تفسیر کرده و اراده را کیف نفسانی

می‌نامد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶: ۳۳۶)، لکن در فلسفه خاص او، اراده از حقیقتی واحد برخوردار و تشکیک پذیر است و بر اساس نظریه تشکیک، در مراتب مختلف وجود به‌گونه‌ای متفاوت ظهور می‌یابد: در ساحت عالی نفس، به‌صورت حب به ذات، و در مرتبه نازل‌تر، به شکل اراده نفسانی متجلی می‌شود. ملاصدرا اراده را به‌مثابه حب، از عوارض حقیقی وجود می‌داند (ملاصدرا، ۱۳۶۱، ج ۶: ۳۳۵). با توجه به اینکه وجود در حکمت متعالیه، حقیقتی اصیل، بسیط و مشکک است، هر وصف کمالی که برای آن اثبات شود، به‌طور تشکیکی در تمامی مراتب هستی جاری خواهد بود. بنابراین، اراده نیز به‌عنوان وصفی وجودی، دارای شدت و ضعف بوده و در همه سطوح هستی، از جمله وجود انسانی، حضور و سریان دارد (جوادی آملی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۸۷). از دیدگاه ملاصدرا، وجود خاص اراده، دارای هویتی شوقی و اشتدادی با ماهیتی کشسان است؛ به‌گونه‌ای که گستره آن از شوق ابتدایی و ناقص آغاز می‌شود و تا مرتبه عزم راسخ و اجماع نفسانی امتداد می‌یابد (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۳۴۰). اراده نیرویی است که رفتار انسان را شکل می‌دهد و حلقه ارتباطی میان نفس و جسم به شمار می‌آید، به‌گونه‌ای که اختیار و تصمیم‌گیری آگاهانه در انسان را ممکن می‌سازد. اراده نقش اساسی در حرکت انسان به سوی کمال و سعادت دارد و به‌عنوان نیرویی درونی، قابلیت‌هدایت نفس را به سوی رفتارهای متعالی فراهم می‌کند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶: ۱۶۲). ادراک اراده به‌صورت وجدانی و از راه علم حضوری انجام می‌شود، زیرا بدهت آن نیازی به واسطه‌های بیرونی ندارد؛ با این حال، به‌دلیل پیچیدگی ماهیتش، تعریف دقیق از اراده دشوار است (همان، ۳۶۶).

نظریه دسی و رایان: هسته نظریه «خودتعیین‌گری» بر خودمختاری فرد در تصمیم‌گیری و رفتار تأکید دارد؛ یعنی توانایی عمل بر اساس انگیزه‌های درونی و انتخاب شخصی. این مفهوم با «اراده» پیوند دارد، زیرا اراده نشان‌دهنده قدرت فرد در انجام رفتارهای آزادانه است. در نتیجه، خودمختاری و اراده، محرک‌های اصلی انگیزش انسانی و مسیر رشد فردی محسوب می‌شوند (Desi, Ryan, Williams, 1996: 183-165).

داوری: هرچند ملاصدرا و نظریه دسی و رایان از منظرهای متفاوتی به مفهوم «اراده» می‌پردازند، هر دو آن را عامل بنیادین در انگیزش و هدایت رفتار انسانی می‌دانند. ملاصدرا اراده را حقیقتی وجودی و صادر از نفس می‌داند، در حالی که دسی و رایان آن را نتیجه تعامل نیازهای روان‌شناختی درونی می‌دانند؛ با این حال، هر دو دیدگاه بر نقش محوری اراده در تصمیم‌گیری و رفتار تأکید دارند.

۶. جامعیت داشتن

در حوزه انگیزش، نظریات را می‌توان به دو گروه اصلی تقسیم کرد: نظریات جامع و خرده‌نظریات. نظریات جامع تلاش می‌کنند تمامی رفتارها انسان را شرح، پیش‌بینی و تبیین نمایند. خرده‌نظریات به جای پرداختن به کل مقوله انگیزش، بر یک جنبه یا پدیده خاص انگیزشی تمرکز می‌کنند.

دیدگاه ملاصدرا: دیدگاه ملاصدرا، از نظریات بزرگ محسوب می‌شود. او رفتارهای ارادی انسان را در قالب الگویی منظم تحلیل می‌کند که از ادراک آغاز شده و با تحقق فعل خارجی توسط قوه عامله پایان می‌یابد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۲: ۲۵۱).

نظریه دسی و رایان: نظریه «خودتعیین‌گری» از خرده‌نظریات روان‌شناختی است که بر جنبه‌های درونی انگیزش تمرکز دارد. دسی و رایان، آن را در برابر نظریاتی قرار می‌دهند که بر عوامل بیرونی تأکید دارند. این رویکرد، با تمرکز بر سازوکارهای درونی، درکی متفاوت از نیازها و انگیزه‌های انسانی ارائه می‌دهد و در بهبود عملکرد فرد نقش مؤثری ایفا می‌کند (Deci & Ryan, 2017: 8).

داوری: دیدگاه ملاصدرا از نظر جامعیت و گستره، برتر از نظریه «خودتعیین‌گری» دسی و رایان است. در حالی که نظریه «خودتعیین‌گری» صرفاً بر جنبه‌های خاص انگیزش تمرکز دارد، فلسفه ملاصدرا به‌عنوان یک چارچوب فراگیر، تمامی ابعاد رفتاری و وجودی انسان را تحلیل می‌کند و با نظریات کلاسیکی مانند غریزه و سائق قابل مقایسه است.

۷. اختلاف در ساختار

ساختار نظریه‌ها بیانگر نحوه سازماندهی و تعامل اجزای مفهومی است. برخی نظریه‌ها دارای ساختار خطی هستند که در آن مفاهیم به‌صورت زنجیره‌ای و علی به هم وابسته‌اند. در مقابل، ساختارهای شبکه‌ای بر ارتباطات چندسویه و هم‌زمان میان مؤلفه‌ها تأکید دارند و تعاملات پیچیده‌تری را میان عناصر نظریه نشان می‌دهند.

دیدگاه ملاصدرا: صدور افعال انسان در قالب یک سیر طولی و تجردی از نفس آغاز می‌شود و از ادراک حسی تا تعقل و تصمیم‌گیری پیش می‌رود. این فرایند در دو قوس صعودی و نزولی ترسیم می‌شود: قوس صعودی حرکت از ادراک حسی به شناخت عقلانی و معنوی را نشان می‌دهد، و قوس نزولی بازگشت این شناخت‌ها به جهان خارجی در قالب اعمال عینی را تبیین می‌کند. تعامل این دو قوس، ساختار جامع کنش‌های ارادی انسان را در دیدگاه ملاصدرا شکل می‌دهد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶: ۳۴۲).

نظریه دسی و رایان: نیازها و ارتباط مستقیم انگیزش با آن‌ها به‌عنوان هسته اصلی مفهوم‌سازی رفتار انسانی شناخته شده‌اند. این نظریه تأکید دارد که سه نیاز روان‌شناختی بنیادین شامل «خودمختاری»، «شایستگی» و «ارتباط» به‌عنوان تعاملات معنادار اجتماعی، نقشی کلیدی در شکل‌گیری رفتار انسان ایفا می‌کنند. این نیازها زمینه‌ای را فراهم می‌آورند که انسان بتواند انگیزه‌های درونی خود را تقویت کند (Deci & Ryan, 1991: 260-255).

در نظریه «خودتعیین‌گری»، سه نیاز روان‌شناختی به‌صورت درهم‌تنیده و بدون تقدم یا تأخر با یکدیگر مرتبط‌اند. این نظریه رفتار انسان را بر پایه تعاملات چندبعدی و غیرعلی میان این نیازها بررسی

می‌کند. وابستگی متقابل آن‌ها، پیچیدگی روان‌انسان را نشان داده و بر اهمیت تعادل میان نیازها برای رشد تأکید دارد.

داوری: ساختار نظریه ملاصدرا خطی و علی است؛ اجزای رفتار انسانی در یک مسیر مستقیم و ترتیب‌مند قرار دارند. در مقابل، نظریه «خودتعیین‌گری» دارای ساختار شبکه‌ای و غیرعلی است که تعاملات میان اجزاء را به صورت چندبعدی و متقابل نشان می‌دهد.

۸. تجربی بودن

علوم تجربی به مجموعه‌ای از علوم اطلاق می‌شود که مبتنی بر تجربیات و مشاهدات حسی است و به بررسی رخدادهای طبیعی می‌پردازد. سیر علم‌آموزی در این علوم بر پایه روش‌هایی انجام می‌شود که شامل مراحل مختلفی از جمله مشاهده، تدوین فرضیه، آزمایش و تحلیل داده‌ها است و در نهایت به کشفیات جدید و توسعه نظریات علمی منجر شوند.

دیدگاه ملاصدرا: فلسفه ملاصدرا در زمانی شکل گرفت که روان‌شناسی بخشی از فلسفه بود و هنوز از علوم تجربی جدا نشده بود. در این دوره، تحلیل رفتار انسان بر پایه استدلال‌های عقلانی و فلسفی انجام می‌شد، نه روش‌های تجربی. ملاصدرا با تکیه بر تعقل، چارچوبی جامع‌برای درک رفتار انسان و جایگاه او در نظام هستی ارائه داد و ارتباط میان عقل، ادراک و عمل را به‌طور دقیق تبیین کرد (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ج ۲: ۱۷۵).

نظریه دسی و رایان: در اواخر قرن نوزدهم، روان‌شناسان با پذیرش رویکرد تجربه‌گرایی معتقد بودند که تجربه حسی منبع اصلی شناخت است و همه جنبه‌های فهم انسان از طریق تعامل مستقیم با محیط به دست می‌آید. این دیدگاه بر این اصل استوار بود که واقعیت تنها از طریق داده‌های حسی قابل بررسی و اثبات است. بنابراین، هر چیزی که نتواند از طریق حس و تجربه مورد آزمون قرار گیرد، از نظر آنان غیر واقعی یا خارج از قلمرو علم به شمار می‌رفت.

نظریه «خودتعیین‌گری» با ترکیب استدلال عقلی و تجربه‌محوری، از مشاهدات میدانی و آزمایش‌های طبیعی برای تحلیل دقیق‌تر رفتار استفاده می‌کند. همین ویژگی، به آن اعتبار نظری و کاربرد عملی بخشیده و جایگاه ویژه‌ای در میان نظریات روان‌شناختی فراهم کرده است (Deci & Ryan, 2017: 19).

داوری: دیدگاه ملاصدرا، بر پایه مبانی غیرتجربی استوار است اما نظریه «خودتعیین‌گری» بر اساس علوم تجربی تدوین شده و از روش‌های مشاهده و آزمایش بهره می‌گیرد. با این حال، نمی‌توان نقش استدلال‌های عقلانی را در این نظریه نادیده گرفت. بنابراین، یکی از تفاوت‌های اساسی میان این دو نظریه در تجربی یا غیرتجربی بودن آن‌ها نهفته است که نشان‌دهنده تفاوت در روش‌شناسی و رویکردهای فکری آن‌ها است.

۹. کاربردی بودن

کاربردی بودن یک نظریه به قابلیت آن در ارائه راه‌حل‌های قابل اجرا در زمینه‌های مختلف علمی و اجتماعی اشاره دارد. چنین نظریه‌هایی علاوه بر تبیین اصول نظری، راهکارهایی را برای تحلیل و بهبود رفتار، تصمیم‌گیری و عملکرد در حوزه‌هایی مختلف زندگی و حیات انسان ارائه می‌دهند.

دیدگاه ملاصدرا: رفتار انسان نقش تعیین‌کننده‌ای در دستیابی به سعادت دارد. صدرا، انسان را جویای کمال می‌داند که با اختیار خود و از طریق اعمال، می‌تواند به این هدف برسد. ایمان، شناخت درست افعال، و تصدیق نقش آن‌ها در تحقق سعادت، مبنای صدور رفتارهای انسانی است. ملاصدرا راه رسیدن به کمال را در تلاش مستمر برای پالایش نفس و تطبیق رفتار با وظایف واقعی انسان می‌بیند، و دستیابی به سعادت را نیازمند ایمان، شناخت و اراده می‌داند (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ج ۶: ۹۷).

بر پایه تعریف دوم از رفتار، اعمال انسان مجموعه‌ای از حرکات بدنی اند. در چارچوب نظریه حرکت جوهری نفس ملاصدرا، این حرکات بدنی معنای خاصی می‌یابند؛ چرا که در نظام صدرایی، حرکت امری وجودی و پیوسته در مسیر شدت‌یافتن کمال است. از آن‌جا که هر نوع حرکت بدنی می‌تواند موجد نوعی کمال برای انسان باشد، عمل نیز به‌عنوان جلوه‌ای از این حرکت، نقش مؤثری در تحقق کمال انسانی دارد. این حرکات، هر یک تأثیراتی خاص بر نفس انسان می‌گذارند و در مجموع، موجب شکل‌گیری مرتبه‌ای از کمال در وجود او می‌شوند. از منظر ملاصدرا، عمل نه‌تنها در ساحت وجودی انسان اثرگذار است، بلکه زمینه‌ساز پیدایش حالات و صفات درونی خاصی نیز خواهد بود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸: ۲). همچنین، بر اساس اصل تجسم اعمال که ملاصدرا قائل به آن است، از آن‌جا که عمل انسان با بدن و بدن با نفس پیوند دارد، رفتارهای انسانی با بقای نفس باقی می‌مانند و در اثر تکرار، به صورت ملکات پایدار در نفس درمی‌آیند (ملاصدرا، ۱۳۸۷: ۲۴۶).

نظریه دسی و رایان: نظریه «خودتعیین‌گری» با تکیه بر مطالعات علمی و روش‌های تجربی، از قابلیت‌های عملی بالایی برخوردار است و نقش مؤثری در بهبود زندگی انسان دارد. این نظریه بر سه نیاز بنیادین روان‌شناختی تمرکز دارد که مانند نیازهای فیزیولوژیکی برای سلامت روان، رشد فردی و عملکرد مؤثر ضروری‌اند. تأمین این نیازها موجب افزایش انگیزه، نشاط و پایداری فرد در مواجهه با چالش‌ها شده و زمینه‌ساز زندگی‌ای متعادل و هدفمند می‌شود (Deci & Ryan, 2017: 10).

داوری: هر دو نظریه دارای کاربردهای عملی قابل توجهی هستند. ملاصدرا با تمرکز بر کمال و سعادت به‌عنوان هدف‌نهایی، چارچوبی برای هدایت و اصلاح رفتار انسان ارائه می‌دهد، در حالی که نظریه «خودتعیین‌گری» با تأکید بر نیازهای روان‌شناختی، در ارتقای سلامت روان، اصلاح رفتار و دستیابی به رفاه نقش مؤثری دارد. هر یک از این نظریات، با رویکردی متفاوت، راهکارهایی برای بهبود رفتار و تحقق اهداف انسانی فراهم می‌کنند.

نتایج

در ارزیابی و سنجش اختلافات و شباهت‌ها در مورد مبادی کنش در دیدگاه ملاصدرا و نظریه «خودتعیین‌گری» دسی و رایان، به مقایسه آن‌ها در هفت محور کلیدی پرداخته شد. نتایج زیر حاصل این ارزیابی است:

۱. این دو نظریه در بهره‌گیری از استدلال‌های عقلی برای تبیین دیدگاه‌های خود، اشتراکات قابل توجهی دارند. هر دو نظریه، تفکر منطقی را به‌عنوان ابزار اساسی در تحلیل رفتار انسان مطرح می‌کنند و برتری آن را نسبت به روش‌های صرفاً تجربی مورد تأکید قرار می‌دهند.
۲. توجه به ابعادشناختی نیز نقطه اشتراک این دو دیدگاه محسوب می‌شود. آن‌ها بر این باورند که درک عمیق مفاهیم و پردازش دقیق اطلاعات، تأثیر بسزایی در رفتار انسان دارد. این نظریات نشان می‌دهند که شناخت صحیح مسائل می‌تواند مسیر هدایت رفتار را مشخص کند و امکان اصلاح و بهبود آن را فراهم آورد.
۳. از جنبه کاربردی، هر دو نظریه راهکارهای عملی برای تغییر و بهینه‌سازی رفتار ارائه می‌دهند. دیدگاه ملاصدرا بر نقش عمل در تحقق سعادت انسان تأکید دارد. از سوی دیگر، نظریه «خودتعیین‌گری» نشان می‌دهد که بهبود شرایط زندگی از طریق خودمختاری و انتخاب آگاهانه امکان‌پذیر است و فرد از طریق تصمیم‌گیری منطقی، تأثیرگذاری مستقیم بر کیفیت زندگی خود خواهد داشت.
۴. یکی از تفاوت‌هایی که میان این دو نظریه وجود دارد تفاوت آنها از حیث جامعیت است، به این معنا که نظریه ملاصدرا توانایی تحلیل تمامی رفتارهای انسانی را داراست، در حالی که نظریه «خودتعیین‌گری» بیشتر به بخش خاصی از رفتارهای انسانی می‌پردازد.
۵. نظریات ملاصدرا بر استدلال‌های عقلانی، ادراکات شهودی و آموزه‌های وحیانی متکی است، در حالی که نظریه «خودتعیین‌گری» از روش‌های تجربی نیز بهره می‌گیرد.
۶. ساختار نظریه ملاصدرا طولی است و روابط میان اجزاء به صورت علیّ تعریف می‌شود، اما خودتعیین‌گری، دارای ساختاری شبکه‌ای است که ارتباط‌های غیرعلیّ و چندبعدی میان اجزاء آن را شکل می‌دهد. به همین دلیل، این دو نظریه با وجود اشتراکاتشان، تمایزهای چشمگیری از نظر روش‌شناسی و دامنه کاربرد دارند که هر یک را برای تحلیل رفتار انسانی از منظری خاص ارزشمند می‌سازد.

منابع

- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۷۵). النفس من کتاب الشفاء. تصحیح حسن حسن زاده آملی. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- _____ (۱۴۰۳). الاشارات و التنبيهات. تهران: دفتر نشر کتاب.
- _____ (۱۹۵۲). الشفا. به کوشش ابراهیم مدکور و دیگران. قاهره: بی نا.
- افشون، غلامرضا و افشار کرمانی، عزیزالله (۱۳۹۷). تأثیر عقل نظری بر عقل عملی در صدور رفتارهای اخلاقی از منظر ملاصدرا. پژوهش‌های معرفت‌شناختی، ۱۵ (۱)، ۱-۱۵.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹). رحيق مختوم. قم: مرکز نشر اسراء.
- حسینی، سید حمیدرضا و موسوی، هادی (۱۳۹۷). انسان کنش‌شناسی صدرایی به مثابه ظرفیت‌شناسی مبانی انسان‌شناختی صدرالمتألهین برای علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ذاکری، مهدی (۱۳۹۵). درآمدی بر فلسفه عمل. تهران: سمت.
- رضایی، مهران (۱۳۹۲). فرآیند صدور افعال اختیاری انسان. نشریه معارف عقلی، ۲۹، ۱-۲۳.
- شه‌گلی، احمد (۱۳۹۸). مبادی عمل از دیدگاه فارابی و ملاصدرا. آموزه‌های فلسفه اسلامی، ۲۴، ۲۷-۴۴. <https://doi.org/10.30513/ipd.2019.44>
- عبودیت، عبدالحسین (۱۳۹۸). درآمدی به نظام حکمت صدرایی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- کتابچی، فاطمه‌سادات، فرامرز قراملکی، احد و کشفی، عبدالرسول (۱۴۰۲). بررسی انتقادی تبیین علی عمل در فلسفه صدرالمتألهین. پژوهش‌های هستی‌شناختی، ۱۲ (۲۳)، ۱-۲۶. <https://doi.org/10.22061/orj.2023.1920>
- کتابچی، فاطمه‌سادات و ورزدار، کرامت (۱۴۰۲). بررسی و نقد تعریف «عمل» از دیدگاه صدرالمتألهین. خردنامه صدرا، ۱۱۴، ۹۶-۸۱.
- ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۰). الشواهد الربوبية فی المناهج السلوکية. تصحیح و تعلیق سید جلال‌الدین آشتیانی. مشهد: مرکز الجامعی للنشر.
- _____ (۱۳۶۳). مفاتیح الغیب. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- _____ (۱۳۷۵). مجموعه رسائل فلسفی صدر المتألهین. تهران: انتشارات حکمت.

- _____ (۱۳۸۰). المبدأ و المعاد. تصحیح و مقدمه سید جلال‌الدین آشتیانی. قم: بوستان کتاب.
- _____ (۱۳۸۱). کسرا الاصنام الجاهلیه. تصحیح محسن جهانگیری. تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدر.
- _____ (۱۳۸۹). تفسیر القرآن الکریم. تصحیح، تحقیق و مقدمه سید صدرالدین طاهری. تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدر.
- _____ (۱۴۰۳). المشاعر. تهران: انتشارات مولوی.
- _____ (۱۴۲۲). شرح الهدایة الاثریة. تصحیح محمد مصطفی فولادکار. بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
- _____ (۱۹۸۱). الحکمة المتعالیة فی الأسفار الاربعة العقلیة. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- میرهادی، سید مهدی (۱۳۹۷). فلسفه عمل در حکمت متعالیه. حکمت معاصر، ۱ (۲۶)، ۲۹-۴۴.
<https://doi.org/10.30465/cw.2018.3146>
- وفائیان، محمد حسین و فرامرز قراملکی، احد (۱۳۹۶). تحلیل وجودشناختی فرآیند صدور فعل از منظر ابن‌سینا و صدرالمآلهین. پژوهش‌های هستی‌شناختی، ۶ (۱۱)، ۱-۲۳.
<https://doi.org/10.22061/orj.2018.671>
- هانت، مورتون (۱۳۸۰). تاریخچه روان‌شناسی از آغاز تا امروز. ترجمه مهدی قراچه‌داغی و همکاران. تهران: پیکان.

References

- Afshoon, Gholamreza, & Afshar Kermani, Azizollah. (2018). The influence of theoretical reason on practical reason in the issuance of moral behaviors from Mulla Sadra's perspective. *Epistemological Research Studies*, 15 (1), 1-15. (in Persian)
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author.
- American Psychological Association. (2021). Competence. *APA Dictionary of Psychology*. Retrieved from <https://dictionary.apa.org/competence>
- Arvanitis, Aristotelis, & Kalliris, Konstantinos. (2023). Philosophical perspectives on autonomy in self-determination theory. In Richard M. Ryan (Ed.), *The Oxford Handbook of Self-Determination Theory* (pp. 423-437). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197600047.013.20>

Avicenna, Hussein ibn Abdullah. (1996). *The Soul from the Book of Healing*. Edited by Hassan Hassanzadeh Amoli. Qom: Maktab al-I'lam al-Islami. (in Persian)

----- (2024). *Al-Isharat wa al-Tanbihat (Remarks and Admonitions)*. Tehran: Daftar Nashr-e Kitab. (in Persian)

----- (1952). *Al-Shifa (The Book of Healing)*. Edited by Ibrahim Madkour and others. Cairo: [Publisher unknown]. (in Arabic)

Deci, Edward Louis. (1975). *Intrinsic Motivation*. New York: Plenum Press.

Deci, Edward Louis. ,& Ryan, Richard Michael. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum Press.

----- (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. In Richard Dienstbier (Ed.) , *Nebraska Symposium on Motivation: Perspectives on Motivation* (Vol. 38, pp. 237-288). Lincoln: University of Nebraska Press.

----- (2000). The »what «and »why «of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11 (4) , 227-268.

----- (2008). Self-Determination Theory: A macro theory of human motivation, development, and health. *Psychological Inquiry*, 11 (4) , 327-338.

Deci, Edward Louis. , Ryan, Richard Michael. ,& Williams, Geoffrey Colin. (1996). Need satisfaction and the self-regulation of learning. *Learning and Individual Differences*, 8 (3) , 165-183.

Hasani, Seyed Hamidreza,& Mousavi, Hadi. (2018). *Sadrian Action Theory as Capacity-Based Anthropological Foundations for Humanities*. Qom: Research Institute of Seminary and University. (in Persian)

Henriques, Gregg,& Michalski, Joseph. (2020). Defining behavior and its relationship to the science of psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 54 (2) , 328-353.

Hunt, Morton. (2001). *The History of Psychology from Beginning to Present*. Translated by Mehdi Qarachedaghi and colleagues. Tehran: Peykan Publications. (in Persian)

Javadi Amoli, Abdullah. (2010). *Raheeq-e Makhtoom*. Qom: Esra Publishing. (in Persian)

Ketabchi, Fatemeh-Sadat,& Varzadar, Karamat. (2023). A review and critique of the definition of »action «from the perspective of Mulla Sadra. *Sadra's Wisdom Journal*, 114, 81-96. (in Persian)

Ketabchi, Fatemeh-Sadat, Gharamaleki, Ahad Faramarz,& Keshfi, Abdolrasoul. (2023). A critical review of causal explanation of action in the

philosophy of Mulla Sadra. *Ontological Researches*, 12 (23) , 1-26.
<https://doi.org/10.22061/orj.2023.1920>

Legault, Lisa. (2016). The need for autonomy. In Virgil Zeigler-Hill & Todd Shackelford (Eds.) , *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. New York: Springer.

Macioce, Fabrizio. (2021). A philosophical analysis of individual self-determination. *Ethos: Journal of Dialogical Philosophy*, 11, 1-15. Retrieved from <https://ethosfelsefe.com>

Mirhadi, Seyyed Mehdi. (2018). The philosophy of action in Transcendent Philosophy. *Contemporary Wisdom*, 1 (26) , 29-44. (in Persian)
<https://doi.org/10.30465/cw.2018.3146>

Moazeni, Reza, Faghih Abdollahi, Omid Lotfi, & Saadati Khamseh, Elham. (2024). Basics of self-determination: A comparative study of Kant and Imam Khomeini's perspectives. *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 14 (4) , 81-100. <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.378862.1721>

Mulla Sadra, Muhammad ibn Ibrahim. (1981). *Al-Hikmah Al-Muta'aliyah Fi Al-Asfar Al-'Aqliyah*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. (in Persian)

----- (1981). *Al-Shawahid Al-Rububiyyah Fi Al-Manahij Al-Sulukiyyah*. Edited by Seyed Jalaluddin Ashtiani. Mashhad: University Publishing Center. (in Persian)

----- (1984). *Mafatih Al-Ghayb*. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research. (in Persian)

----- (1996). *Collected Philosophical Treatises of Sadr al-Muta'allihin*. Tehran: Hikmat Publications. (in Persian)

----- (2001). *Al-Mabda wa Al-Ma'ad*. Edited by Seyed Jalaluddin Ashtiani. Qom: Bustan Kitab. (in Persian)

----- (2001). *Commentary on Al-Hidaya Al-Athiriyya*. Edited by Muhammad Mustafa Fouladkar. Beirut: Institute of Arab History. (in Persian)

----- (2002). *Kasr Asnam al-Jahiliyyah*. Edited by Mohsen Jahangiri. Tehran: Sadra Islamic Philosophy Foundation. (in Persian)

----- (2010). *Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Edited by Seyed Sadruddin Taheri. Tehran: Sadra Islamic Philosophy Foundation. (in Persian)

----- (Undated). *Al-Hashiyah 'Ala Ilahiyyat Ash-Shifa*. Qom: Bidar Publications. (in Persian)

Rezaei, Mehran. (2013). The Process of Volitional Actions Issuance. *Ma'arif Aghli Journal*, Issue 29. Tehran. (in Persian)

Ryan, Richard Michael, & Deci, Edward Louis. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55 (1), 68-78.

----- (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York: The Guilford Press.

Ryan, Richard Michael, & Niemiec, Christopher Paul. (2009). Self-determination theory in schools of education: Can an empirically supported framework also be critical and liberating? *Theory and Research in Education*, 7 (2), 263-272.

Ryan, Richard Michael, & Rigby, Charles Scott. (2015). Did the Buddha have a self? No-self, self, and mindfulness in Buddhist thought and Western psychologies. In Kirk Warren Brown, J. David Creswell, & Richard Michael. Ryan (Eds.), *Handbook of Mindfulness: Theory, Research, and Practice* (pp. 245-265). New York: Guilford Press.

Shahqali, Ahmad. (2019). Foundations of Action in the View of Farabi and Mulla Sadra. *Islamic Philosophy Teachings*, Issue 24. Mashhad. (in Persian) <https://doi.org/10.30513/ipd.2019.44>

Skinner, Burrhus Frederic. (1953). *Science and Human Behavior*. New York: Free Press.

Vafaiyan, Mohammad Hossein, & Qaramlaki, Ahad. (2017). Ontological analysis of the process of issuing a verb from the perspective of Ibn Sina and Sadr al-Mutalahin. <https://doi.org/10.22061/orj.2018.671>

Watson, John Broadus. (1913). *Image and affection in behavior*. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 10 (16), 421-428. <https://doi.org/10.2307/2012917>

Zakeri, Mahdi. (2016). *Introduction to the philosophy of action*. (in Persian) Tehran: SAMT. (in Persian)